

GALLINA ZSOLT – VARGA SÁNDOR

A DUNA–TISZA KÖZÉNEK HONFOGLALÁS
ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐI,
SÍR- ÉS KINCSLELETEI I.

A KALOCSAI SÁRKÖZ
A 10–11. SZÁZADBAN

SZEGED–BUDAPEST 2016

GALLINA ZSOLT – VARGA SÁNDOR

**A DUNA–TISZA KÖZÉNEK HONFOGLALÁS ÉS
KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐI,
SÍR- ÉS KINCSLELETEI I.
A KALOCSAI SÁRKÖZ A 10–11. SZÁZADBAN**

MUNKATÁRSAK: BALÁZS JÁNOS, BARKÓCZY PÉTER,
BERECZKI ZSOLT, CSEH GABRIELLA, GULYÁS GYÖNGYI,
KOVÁCS ÁRPÁD, KÖLTŐ LÁSZLÓ, MARCSIK ANTÓNIA,
MOLNÁR ERIKA, PÁNYA ISTVÁN, ROMSICS IMRE, SIPOS ENIKŐ,
TÖRÖK BÉLA

Szeged–Budapest

2016

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	9
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	11
I. A KALOCSAI SÁRKÖZ TERMÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA – <i>Gallina Zsolt</i>	13
1. Bevezetés	13
2. A Duna-völgyének holocén kori változásai és a Kalocsai Sárköz felszínének mai képe	17
3. Talajok	21
4. A Kalocsai Sárköz vízrajza	21
5. Klimatikus változások és az éghajlat	32
6. Növényzet és állatvilág a Duna mentén	33
7. Népeség, társadalom és gazdálkodás a Kalocsai Sárközben. Sajátos életforma a Duna mentén	35
7.1 Adottságok és hasznosításuk	35
7.2 Gazdálkodás	36
II. A KALOCSAI SÁRKÖZ TERÜLETÉNEK 10–11. SZÁZADI TEMETŐI, SÍR- ÉS KINCSLELETEI	43
1. Baja – <i>Varga Sándor</i>	43
1.1. Leletkörülmények	43
1.2. Leletleírások	43
1.3. Értékelés	43
1.4. Gyűjteményi adatok	43
1.5. Irodalom	43
2. Baja-Pető, Raschenauer Jenő/Raschen Auer Jenő szőlője – <i>Varga Sándor</i>	44
2.1. Leletkörülmények	44
2.2. Leletleírás	45
2.3. Értékelés	45
2.4. Gyűjteményi adatok	45
2.5. Irodalom	45
3. Bajaszentistván – <i>Varga Sándor</i>	46
3.1. Leletkörülmények	46
3.2. Leletleírások	46
3.3. Értékelés	46
3.4. Gyűjteményi adatok	46
3.5. Irodalom	46
4. Dunapataj-Alsójárás, Csősz-domb (Dunapataj 22. lh.) – <i>Gulyás Gyöngyi – Varga Sándor</i>	48
4.1. Leletkörülmények	48
4.2. Sírléírások	49
4.3. Értékelés	49
4.4. Gyűjteményi adatok	49
4.5. Irodalom	49
5. Dunapataj-Várhegy – <i>Varga Sándor</i>	50
5.1. Leletkörülmények	50
5.2. Leletleírások	51
5.3. Értékelés	52
5.4. Gyűjteményi adatok	52
5.5. Irodalom	52
6. Hajós-Érsekhalom – <i>Varga Sándor</i>	53
6.1. Leletkörülmények	53
6.2. Leletleírás	53
6.3. Értékelés	54
6.4. Gyűjteményi adatok	54
6.5. Irodalom	54
7. Hajós-Háztáji földek – <i>Varga Sándor</i>	55
7.1. Leletkörülmények	55

TARTALOMJEGYZÉK

7.2. Leletleírás.....	55
7.3. Értékelés.....	55
7.4. Gyűjteményi adatok.....	55
7.5. Irodalom.....	55
8. Homokméggy-Halom – Varga Sándor.....	57
8.1. Leletkörülmények	57
8.2. Sírleírások.....	58
8.3. Értékelés.....	67
8.4. Gyűjteményi adatok.....	67
8.5. Irodalom.....	67
8.6. A homokméggy-halomi 3. sírból származó textilmaradványok vizsgálata – Sipos Enikő – Varga Sándor.....	77
9. Homokméggy-Hillye – Varga Sándor	79
9.1. Leletkörülmények	79
9.2. Leletleírások.....	80
9.3. Értékelés.....	80
9.4. Gyűjteményi adatok.....	80
9.5. Irodalom.....	80
10. Homokméggy-Székes – Gallina Zsolt – Varga Sándor.....	81
10.1. Leletkörülmények	81
10.2. Sírleírások	83
10.3. Értékelés.....	121
10.4. Gyűjteményi adatok.....	179
10.5. Irodalom.....	179
10.6. Homokméggy-Székes 10–11. századi temető csontvázanyagának vizsgálata – Marcsik Antónia – Bereczki Zsolt – Molnár Erika.....	179
10.7. Homokméggy-Székes 10–11. századi temetőjéből származó, jellemző fémleletek komplex műszeres archeometriai vizsgálata – Török Béla – Kovács Árpád – Barkóczy Péter.....	208
10.8. A homokméggy-székesi 10–11. századi temető színesfém-leletei összetétel-vizsgálatának ered- ményei, és az azokból levonható következtetések – Költő László.....	238
11. Kalocsa-Belvárosi iskola – Varga Sándor.....	265
11.1. Leletkörülmények.....	265
11.2. Sírleírások	265
11.3. Értékelés	269
11.4. Gyűjteményi adatok	272
11.5. Irodalom	272
11.6. Kalocsa-Belvárosi iskola humán csontvázanyagának vizsgálata – Balázs János.....	273
12. A Kalocsai Sárköz területéről ismert, pontosan nem azonosítható lelőhelyek – Varga Sándor.....	277
12.1. A Kalocsa és Kiskörös közötti vasútvonal nyomvonala.....	277
12.2. Dunapataj-Böd.....	278
12.3. A Viski Károly Múzeum Régészeti Gyűjteményében őrzött 10–11. századi leletek (Kalocsa, Homokméggy, Kecel).....	281
13. Kecel-Lehoczky tanya – Varga Sándor	285
13.1. Leletkörülmények	285
13.2. Sírleírások	285
13.3. Értékelés	288
13.4. Gyűjteményi adatok.....	290
13.5. Irodalom	290
14. Kecel-Vádéi-dűlő – Varga Sándor	291
14.1. Leletkörülmények.....	291
14.2. Sírleírások	292
14.3. Értékelés.....	295
14.4. Gyűjteményi adatok.....	300

TARTALOMJEGYZÉK

14.5. Irodalom	300
15. Öregcsertő-Csornapuszta – Varga Sándor	301
15.1. Leletkörülmények.....	301
15.2. Sírléírások	303
15.3. Értékelés.....	303
15.4. Gyűjteményi adatok.....	304
15.5. Irodalom.....	304
16. Sükösd – Varga Sándor	305
16.1. Leletkörülmények	305
16.2. Leletleírások.....	305
16.3. Értékelés.....	305
16.4. Gyűjteményi adatok.....	305
16.5. Irodalom.....	305
III.A KALOCSAI-SÁRKÖZ TERÜLETÉRŐL SZÁRMAZÓ, TÉVESEN HONFOGLALÁS ÉS	
KORA ÁRPÁD-KORINAK MEGHATÁROZOTT SÍRLELETEK – Varga Sándor.....	307
1. Érseksanád-Dunai Hajóállomás	307
1.1. Leletkörülmények	307
1.2. Gyűjteményi adatok.....	307
1.3. Irodalom.....	307
2. Érseksanád	307
2.1. Leletkörülmények	307
2.2. Gyűjteményi adatok	308
2.3. Irodalom.....	308
IV.A KALOCSAI SÁRKÖZ NÉPESSÉGE A HONFOGLALÁST MEGELŐZŐEN –	
<i>Cseh Gabriella – Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi – Varga Sándor .....</i>	<i>309</i>
1. Bevezetés	309
2. A terület közvetlenül az avar kor előtt.....	309
3. Avar kori temetők a Sárközből.....	309
4. Avar kori településtörténet.....	314
V. A KALOCSAI SÁRKÖZ 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK, SÍRLELETEINEK	
ÉRTÉKELÉSE, ELEMZÉSE – Varga Sándor.....	317
1. Az elemzés keretei	317
2. A temetkezési szokások elemei.....	319
2.1. A temetők térbeli helyzete, szerkezete	319
2.2. Temetőtípusok, a nemek aránya	321
2.3. Sírgödrök, sírba helyezés módja.....	321
2.4. Lovas, lószerszámos temetkezések	321
3. A sírok leletanyaga, kapcsolati rendszere.....	322
3.1. Fegyveres temetkezések, fegyverek	323
3.2. Lószerszámok	324
4. A temetők kronológiai vizsgálata	324
VI. A KALOCSAI SÁRKÖZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSHÁLÓZATA ÉS VÁZLATOS	
TÖRTÉNETE A RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIA ÉS AZ ÍROTT FORRÁSOK ALAPJÁN –	
<i>Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi.....</i>	<i>327</i>
1. Bevezetés.....	327
2. A Kalocsai Sárköz népessége a 10–11. században	327
3. A Kalocsai Sárköz Árpád-kori településhálózata	331
4. Feltételezett földvárak, kis várak az Árpád-kori Kalocsai Sárközben	340
VII. TEMPLOMOS HELYEK, EGYHÁZ AZ ÁRPÁD-KORI KALOCSAI SÁRKÖZBEN –	
<i>Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi – Pánya István – Romsics Imre .....</i>	<i>341</i>
1. A Kalocsai Érsekség.....	341
2. A székesegyház(ak).....	343
3. Egyházi birtokok	346

TARTALOMJEGYZÉK

4. Templomos helyek, helynevek az írott források és térképek alapján.....	346
5. Templomok a régészeti források alapján	350
6. Kitekintés	354
VIII. A KALOCSAI SÁRKÖZ TELEPÜLÉSEI AZ ÁRPÁD-KORBAN – <i>Romsics Imre</i>	357
1. Bevezetés.....	357
2. Települések az írott források adatai alapján	358
3. Települések a földrajzi nevek etimológiája alapján	363
4. A Kalocsai Sárköz települései helyének meghatározása az írott források, a régészeti terepbejárások és a földrajzi nevek alapján	368
IX. KORSZAKOK SZERINTI LELŐHELYLISTA – <i>Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi – Pánya István</i> ...	379
X. HUNGARIAN CONQUEST PERIOD AND EARLY ÁRPÁDIAN AGE CEMETERIES, BURIALS AND HOARDS FROM THE DANUBE-TISZA INTERFLUVE I. THE KALOCSA SÁRKÖZ IN THE 10 TH AND 11 TH CENTURIES – <i>Zsolt Gallina –</i> <i>Sándor Varga – Translated by Attila Gyucha</i>	407
1. Introduction	407
2. The environmental and historical geography of the Kalocsa Sárköz	407
3. Cemeteries, burials, and hoards from the 10th and 11 th centuries in the Kalocsa Sárköz.....	407
4. The evaluation of the 10-11 th century cemeteries	409
5. The settlement organization and historic outline of the Kalocsa Sárköz from the Avar period to the end of the Árpadian Age	410
6. Register of sites in the Kalocsa Sárköz by periods.....	410
XI. IRODALOMJEGYZÉK	411
XII. RÖVIDÍTÉSEK.....	433
XIII. TÁBLÁK.....	437

11. KALOCSA-BELVÁROSI ISKOLA

11.6. KALOCSA-BELVÁROSI ISKOLA HUMÁN CSONTVÁZANYAGÁNAK VIZSGÁLATA – Balázs János

11.6.1. A széria általános jellemzése

Az ásatásból származó 30 csontvázmaradvány többsége rossz megtartású, töredékes és hiányos.

A vizsgált (kisszámú) népességben a gyermekek és felnőttek aránya 11:19 (36,6%:63,4%), a felnőttek csoportján belül 6 egyén nem meghatározható nemű

(20%), a meghatározható neműeken belül a férfiak és nők aránya pedig 9:4 (30%:13,3%). A népesség elhalálozási életkor és nem szerinti megoszlását a 30. táblázat tartalmazza:

A paleopatológiai vizsgálatok makromorfológiai módszerrel történtek, az elemzések során Steinbock, Endes és Ortner leírásait vettük alapul.⁶¹³

Sírszám (zárójelben az objektumszám)	Elhalálozási életkorcsoport	Nem	Megjegyzés
1. (2.)	<i>Infans I.</i>	–	
2. (3.)	<i>Adultus</i>	nem határozható meg	
3. (4.)	<i>Adultus</i>	férfi	
4. (5.)	<i>Adultus</i>	nő	
5. (6.)	nem határozható meg	nem határozható meg	
7. obj.	nem határozható meg	nem határozható meg	
6. (8.)	<i>Adultus</i>	férfi	
7. (10.)	<i>Adultus</i>	férfi	
8. (11.)	<i>Juvenis</i>	–	
9. (12.)	<i>Adultus</i>	férfi	
13. obj.	nem határozható meg	nem határozható meg	
10. (14.)	<i>Infans I.</i>	–	
11. (15.)	<i>Infans I.</i>	–	
12. (16.)	<i>Infans I.</i>	–	
13. (18.)	<i>Juvenis</i>	–	
14. (20.)	<i>Infans I.</i>	–	
15. (21.)	<i>Maturus</i>	nő	
16. (22.)	<i>Maturus</i>	férfi	
17. (23.)	<i>Adultus</i>	férfi	
18. (24.)	<i>Adultus</i>	nő	
19a. (25a.) (kop. + váz)	<i>Juvenis</i> (koponya) és <i>Senium</i> (váz)	férfi	a koponya és a váz nem egy egyéné
19b. (25b.) (csak kop.)	<i>Adultus</i>	férfi	
19c. (25c.) (gyermek)	<i>Infans I.</i>	–	
20. (26.)	<i>Adultus</i>	nem határozható meg	
21a. (28a)	nem határozható meg	nem határozható meg	
21b. (28b.)	<i>Maturus</i>	nő	
22. (30.)	<i>Infans II.</i>	–	
23. (32.)	<i>Infans I.</i>	–	
35. obj.	<i>Adultus</i>	férfi	

30. táblázat. Kalocsa-Belvárosi iskola: az eltemetettek csontmaradványainak metrikus nem- és kormeghatározása

⁶¹³ STEINBOCK 1976; ENDES 1983; ORTNER 2003.

11.6.2. Paleopatológia

Az ásatás során előkerült csontokon megfigyelhető elváltozásokat Steinbock *nosológiai* (betegségcsoportok szerinti) felosztása szerint⁶¹⁴ csoportosítottuk, némi módosítással:

11.6.2.1. Traumás elváltozások

Valószínűleg ütés okozta traumás elváltozás nyoma figyelhető meg egy idős nő (21b. sír) esetében.

11.6.2.2. Hematológiai rendellenességek

Három esetben (2 *infans* I., és 1 *adultus* férfi esetében) figyeltük meg a vérképző rendszer betegségére utaló *poroticus hyperostosis*, valamint a *poroticus* (korai) *cribra orbitaliát*.

11.6.2.3. Ízületi megbetegedések

A szériában, más történeti szériákhoz hasonlóan, az ízületi megbetegedések a legnagyobb számban előforduló rendellenességek. Gyulladásos ízületi elváltozást egy térdízületben (*maturus* nő), a csigolyatestek enyhe degeneratív elváltozását 3 egyénnél (2 nőnél és 1 nem meghatározható személynél) írtuk le [280. kép], valamint 4 csontváz esetében (2 férfi, 1 nő és 1 nem meghatározható) diagnosztizáltunk *vertebralis osteophytosis* [281. kép].

11.6.2.4. Csonttumorok és tumorszerű csontelváltozások

A tumorszerű folyamatok közül csupán *osteomát* (jóindulatú, osteogén tumort) figyeltünk meg egy idős nő (21b. sír) *frontaléján*.

11.6.2.5. Egyéb csontelváltozások

A 7. sír (*adultus* férfi) 2. és 3. nyakcsigolyája egységes, ún. blokkcsigolyát alkot [282. kép]. *Osteoporosis* jeleit mutatja egy idős nő (15. sír) *postcranialis* váza.

A megbetegedésnek nem tekinthető csontelváltozások közül az *enthesopathia* a vizsgált anyagban a *calcaneuson* 5 esetben (3 férfi, 2 nő) fordul elő [283. kép].

11.6.2.6. A fogazat patológiája

Egy egyénnél (7. sír, felnőtt férfi) figyelhető meg kezdődő *caries* (a 24-es és 37-es fogakon) [284. kép].

11.6.2.7. Fejlődési rendellenességek

A koponyán egy esetben (18. sír, nő) figyeltünk meg Worm-féle csontokat és egyoldali *foramen parietalét*. Szintén egy egyénnél (19a. sír, *juvenis*) került leírásra a *processus frontalis os temporalis* (a jobb és a bal oldalon is) [285. kép], valamint *os apicis* (függetlenül két részre osztva, a két darab 29×30, illetve 21×20 mm) [286. kép].

280. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 2. sír, csigolyatest enyhe degeneratív elváltozása, T 11

281. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 15. sír, *vertebralis osteophytosis*, T 5-9

⁶¹⁴ STEINBOCK 1976.

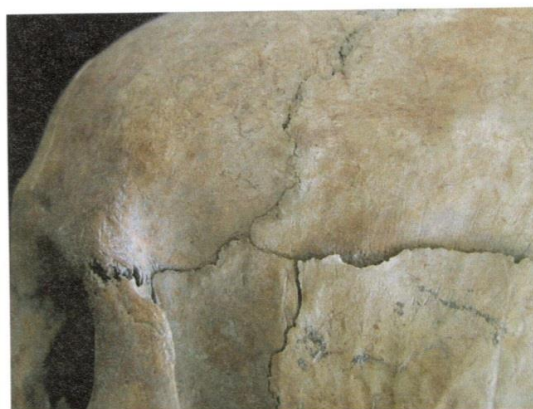
11. KALOCSA-BELVÁROSI ISKOLA

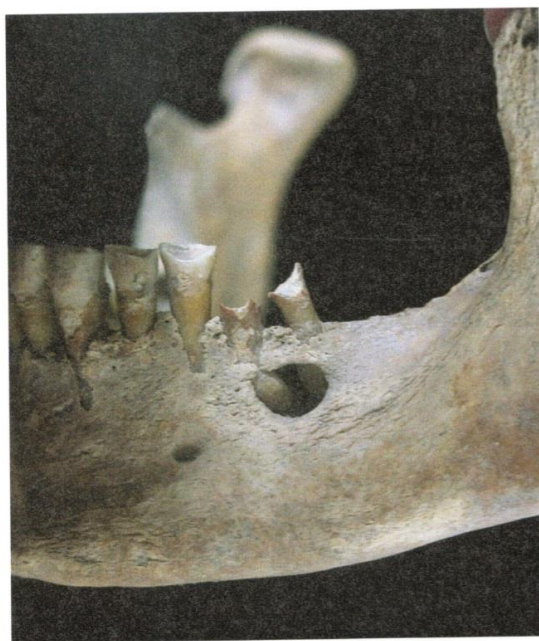
282. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 7. sír, blokkcsigolya, C 2-3

283. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 7. sír, *enthesopathia*, bal sarokcsont

285. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 19a. sír, *proc. front.* *os temp.*

284. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 7. sír, *caries* és *abcessus*, 37-es fog

A *postcranialis* váz defektusai közül 2 esetben (1 férfi és 2 nem meghatározható) figyeltünk meg *sacralisatiót* (farokcsigolya csontosodott a kereszt-csonthoz) [287. kép]. 3 esetben (2 *adultus* és 1 *juvenis*) tapasztaltuk a *humerus* átlukadását a *fossa olecrani* területén.

A fogazat rendellenes fejlődése, ún. „csapfog” egy esetben, egy idős nő jobb felső bölcsességfogánál fordult elő.

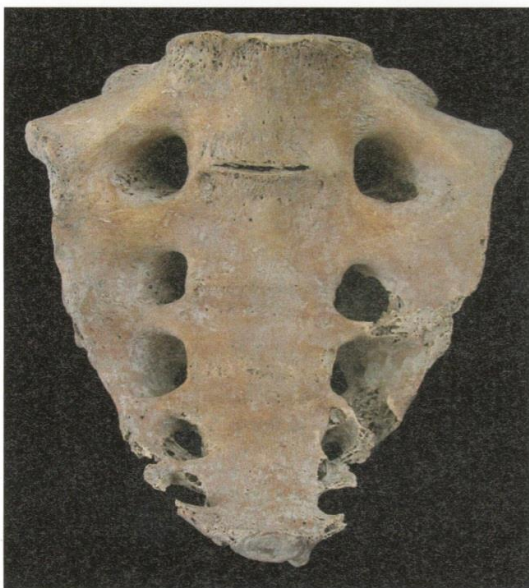
11. KALOCSA-BELVÁROSI ISKOLA

11.6.3. Összegzés

Az egyének kis száma, valamint a maradványok töredékessége és rossz megtartási állapota miatt csak korlátozottan vonhatunk le következtetéseket, valószínűleg ennek tudható be, hogy más, hasonló szériákhoz képest alacsonyabb a fertőzőes, gyulladásos eredetre utaló elváltozások száma. A fejlődési rendellenességeknek átlagos az esetszáma, a rendellenességek valószínűleg nem okoztak problémát a mindennapi élet során, mivel a minor kategóriába esnek. A szériában megfigyelt patológias elváltozások alapján a népesség egészségi állapota nem tekinthető rossznak.

286. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 19a. sír, *os apicis*

287. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 9. sír, *sacralisatio*